

РОЗДІЛ 6

ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО; АГРАРНЕ ПРАВО; ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО; ПРИРОДОРЕСУРСНЕ ПРАВО

УДК 349.6;341.1;340.5

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.72.39>

ПОРІВНЯЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ТА УКРАЇНСЬКОГО ПРАВОВИХ МЕХАНІЗМІВ РЕГУЛЮВАННЯ СКИДАННЯ ЗАБРУДНЮВАЛЬНИХ РЕЧОВИН

Уberman В.І.,

*кандидат технічних наук, провідний науковий співробітник лабораторії формування та регулювання якості вод НДУ «Український науково-дослідний інститут екологічних проблем» Міндовкілья України,
ORCID: 0000-0002-2807-7937, vlad.uberman@gmail.com*

Васьковець Л.А.,

*кандидат біологічних наук, професор, професор кафедри безпеки праці і навколишнього середовища Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут», ORCID: 0000-0002-7373-7113,
ludmilavascovets2@gmail.com*

Уberman В. І., Васьковець Л. А. Порівняльні особливості європейського та українського правових механізмів регулювання скидання забруднювальних речовин.

Досліджується проблема адаптації українського правового регулювання скидання (РС) забруднювальних речовин (ЗР) з точкових джерел у поверхневій воді до екологічного законодавства ЄС. Зазначається, що законодавче лімітування надходження ЗР є одним з актуальних й найбільш дієвих напрямів забезпечення якості вод та їх охорони від забруднення. Базою для адаптації мають слугувати порівняльні дослідження правових механізмів лімітаційного регулювання екологічного законодавства ЄС та водного законодавства України, зосереджені у підінститутах регулювання скидання ЗР (РСЗР) комплексних інститутів якості води та її регулювання. В умовах інтегрованого управління водними ресурсами за басейновим принципом (ІУВРБП) основні елементи РСЗР повинні зазначатися у планах управління річковими басейнами (ПУРБ) і показуватися у звітах. Перехід до сучасного РСЗР та його наближення до європейського відповідника вимагає порівняльного дослідження структури й складу правових механізмів РСЗР екологічних законодавств ЄС та України. Дослідження виявило, що європейське РСЗР принципово відрізняється від українського за цілеспрямованістю, системною побудовою і правовими інструментами, є більш ґрунтовним та детально розробленим. Запропоновано методику порівняння принципів регулювання, правових дефініцій та регуляторних норм РСЗР п'яти головних законодавчих джерел європейського екологічного права та двох основних джерел України. Використовувався набір (шкала) з 18 предметно-функціональних ознак механізму та ланцюга еколого-правового впливу РСЗР. Визначено, що з 35 оцінок за ознаками порівняння відповідність відсутня у 51 %. Така невідповідність регулятивних норм РСЗР визначається стосовно найбільш важливих ознак правового регулювання. Зроблено висновки, що здійснення ІУВРБП вимагає переходу до сучасних європейських правовідносин щодо РСЗР, відповідного структурування та деталізації певних вимог ПУВР.

Ключові слова: водне законодавство України, правове регулювання якості води, вимоги до скидання забруднювальних речовин, екологічне законодавство ЄС, порівняльне право.

Uberman V., Vascovets L., Comparative features of eu and ukrainian legal mechanisms for pollutants discharge regulation.

The problem of adaptation of the Ukrainian legal regulation of pollutants discharging (RPD) from point sources into surface waters to the EU environmental legislation is being studied. It is noted that the legislative limitation of the receiving of pollutants (P) into water is one of the most relevant and effective ways of ensuring water quality and protecting it from pollution. The basis for adaptation should be comparative studies of the legal mechanisms of the limitation regulation of the environmental legislation of the EU and the water legislation of Ukraine, concentrated in the sub-institutes of RPD of the complex institutes of water quality and its regulation. In the cases of integrated water resources management based on the basin principle (IWRMBP), the main elements of RPD should be included in the river basin management plans (RBMP) and reflected in the year reports. The transition to the modern RPD and its approach to the European counterpart requires a comparative study of the structure and composition of the legal mechanisms of the RPD in the environmental legislation of the EU and Ukraine. The study revealed that the European RPD is fundamentally different from the Ukrainian one in terms of goals, system structure and legal instruments, and is more thorough and detailed. A method of comparing the principles of regulation, legal definitions and regulatory norms of the RPD from five main legislative sources of European environmental law and from two main Ukrainian sources is proposed. For this purpose, a set (scale) of 18 subject-functional features of the mechanism and chain of ecological and legal influence of the RPD was used. It was determined that 51% of the 35 evaluations did not match based on the comparison. Such inconsistency of the regulatory norms of the RPD is determined in relation to the most important features of legal regulation. Conclusions were made that the implementation of the IWRMBP requires a transition to modern European legal relations regarding the RPD, appropriate structuring and detailing of certain requirements for the RBMP.

Keywords: water legislation of Ukraine, legal regulation of water quality, requirements for pollutant discharging, EU environmental legislation, comparative law.

Постановка проблеми. У доктринальних документах загальної екологічної та водної політики України головним джерелом екологічної небезпеки й забруднення води визнається скидання забруднювальних речовин (ЗР) з промислових та господарських об'єктів [1]. Передбачено заходи законотворчої та нормотворчої діяльності, спрямовані на поліпшення якісного стану вод. Наразі Україною виконується програма адаптації водного законодавства до законодавства ЄС та паралельно здійснюється перехід до інтегрованого управління водними ресурсами за басейновим принципом (ІУВРБП). Правова регламентація скидання ЗР техногенними точковими джерелами зворотної води шляхом законодавчого лімітування обсягів надходження ЗР (або їх вмісту) є одним з актуальних й найбільш дієвих напрямів забезпечення якості вод та їх охорони від забруднення. Така регламентація забезпечується підінститутами регулювання скидання ЗР (РСЗР), які належать комплексним інститутам якості води та її регулювання європейського та українського екологічних законодавств. Підінститути РСЗР у цих законодавствах істотно відрізняються і визначають засоби, інструменти законодавчого впливу на джерела надходження ЗР до водного середовища та вимоги до реалізації такого впливу. Українське РСЗР ґрунтується на дуже застарілому (60-х років минулого століття) і не чинному з 1982 р. міжнародному еколого-політичному принципі економічного (господарського) використання у повному обсязі т. зв. асимілювальної спроможності (АС) ділянок водних об'єктів для зменшення шкідливого впливу на них ЗР у зворотній воді [2].

Найважливішим комплексним інструментом ІУВРБП є план управління річковим басейном (ПУРБ). Розроблення ПУРБ для всіх 9 річкових басейнів України повинно закінчитися у 2025 р. За європейськими вимогами до складу ПУРБ повинні входити резюме заходів щодо РСЗР. Але у *ст. 13² ВКУ та у сучасному українському нормативно-правовому акті [3] щодо ПУРБ відсутні конкретні вимоги стосовно важелів правового впливу РСЗР та будь-які посилання на джерела права щодо вимог до всіх ланок ланцюга регулювального впливу на скидання ЗР. Це означає, що українське РСЗР наразі не має ніякого дієвого впливу на джерела ЗР і надалі може здійснюватися не за сучасними європейськими, а за рудиментом колишніх соціалістичних принципів еколого-правового регулювання скидання ЗР і застарілими підзаконними нормативно-правовими актами (ПНПА). Особливості українського законотворення стримують скоріше розроблення та імплементацію в українське водне законодавство підінституту РСЗР, наближеного до європейського. Вирішення цього завдання вимагає аналітичного порівняльного дослідження структури й складу правових механізмів РСЗР в екологічних законодавствах ЄС та України з метою найпростішої імплементації європейських вимог до РСЗР.*

Стан опрацювання проблематики. З боку *соціально-економічного інтересу* за водним законодавством ЄС діяльність із РСЗР, головні норми якої містяться у ст. 2(41) та ст. 10 Водної рамкової директиви ЄС (ВРД) [4], належить до *водних послуг* в частині очищення та скидання стічних вод. У Водному кодексі України (ВКУ) [5, ст. 48] відповідником зазначеної діяльності є інститут *спеціального водокористування* в частині скидання ЗР у водні об'єкти. Водні послуги щодо скидання ЗР регулюються лімітами скидання та вимогами дотримання стандартів (або норм) якості води. Загальні особливості українського та європейського механізмів правового регулювання досліджувалися відомими вченими-правознавцями В. І. Андрейцевим, А. П. Гетьманом, Н. Р. Кобецькою, Н. Р. Малишевою, Ю. А. Красновою, А. К. Соколовою, Ю. С. Шемшученком, М. В. Шульгою та ін. *З екологічного боку* РСЗР належить до ширшого виду *правового регулювання впливу промислової діяльності на довкілля*. У [6] визнається: «В Україні немає розроблених нормативно-правових актів, що встановлюють перелік найкращих доступних технологій та методів управління для регулювання окремих видів діяльності, а гранично допустимі концентрації та гранично допустимі скиди забруднюючих речовин не відповідають значенням Директиви 2010/75/ЄС». Чинні базові законодавчі вимоги до обмеження скидання ЗР у водні об'єкти України розглянуто та викладено визнаними фахівцями та вченими у багатьох підручниках та посібниках з екологічного права, екології та водних ресурсів. Головні інструменти таких обмежень містяться у низці ПНПА, але правові особливості їх побудови та використання глибоко не досліджувалися. Європейське РСЗР у вітчизняних дослідженнях системно не розглядалося, а достатньо повних порівнянь з його українським відповідником не виконувалося. Можна посперечатися лише на два ранні дослідження [7, с. 225; 8], висновки яких про достатньо високу відповідність законодавств України та ЄС в частині РСЗР наразі слід визнати надто оптимістичними.

Метою статті є порівняльне дослідження головних особливостей, структури й складу правових механізмів РСЗР в екологічних законодавствах ЄС та України, задля створення в останньому необхідних змін з метою найпростішої імплементації європейських вимог до РСЗР.

Виклад основного матеріалу. Першим кроком імплементації вимог є порівняння правових дефініцій. Слід зазначити, що термінологія ВРД істотно відрізняється від ВКУ, а базовий український переклад європейських понять викликає багато проблем для їх розуміння та порівняння законодавств [9]. (Більш точним та адекватним українській суспільній практиці слід визнати переклад ВРД, який далі згадується як ВРД1). До основних джерел підінституту РСЗР в екологічному законодавстві ЄС належать: ВРД; ВРД1 – Водна Рамкова Директива ЄС 2000/60/ЄС. Основні терміни та їх визначення. (Перек.: Лозанський В.); ДПВ – Директива 2010/75/ЄС Європейського Парламенту та Ради про промислові викиди (комплексне запобігання і контроль забруднень) (переглянута); ДСЯД – Directive 2008/105/EC of the European Parliament and of the Council of 16 December 2008, on environmental quality standards in the field of water policy; ДНРВ – Директива 2006/11/ЄС Європейського Парламенту та Ради Про забруднення, спричинене деякими небезпечними речовинами, що скидаються до водного середовища Співтовариства; ДПР – Priority Substances Directive – Directive 2013/39/EU of the European Parliament and of the Council of 12 August 2013 amending Directives 2000/60/EC and 2008/105/EC as regards priority substances in the field of water policy. До основних джерел українського підінституту РСЗР належать: ЗУПОНПС – Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» (ред. від 01.01.2021); ВКУ. Треба взяти до уваги, що на відміну від джерел законодавства ЄС до повного обсягу українських джерел крім зазначених основних входять щонайменше ще п'ять головних ПНПА.

Еколого-цільове спрямування регульовального впливу норм (або їх частин) європейського еколого-правового підінституту РСЗР з точкових джерел у поверхневій воді досліджувалося авторами у статті [10].

Порівняльний аналіз відповідності підінституту РСЗР українських законів вимогам директив ЄС наведено у таблиці. Порівняння здійснювалося за ознаками, наведеними у стовпчику 1 таблиці, а порівнювані норми у першу чергу стосувалися хімічного стану вод, який безпосередньо детермінується ЗР, що містяться у складі зворотної води. З точки зору українського законодавства використане у таблиці поняття «регулювання скидання ЗР» розуміється як «цілеспрямований лімітувальний вплив на техногенні джерела ЗР задля досягнення вимог екологічної безпеки у відносинах щодо спеціального водокористування (в частині скидання речовин з точкових джерел у поверхневій воді) та досягнення доброго стану води на відповідних масивах води».

Порівняння та оцінка відповідності норм європейського та українського еколого-правових підінститутів РСЗР у таблиці здійснювалася за ознаками змістовної подібності правових дефініцій та по-

рівнянності регулювальних норм. Для порівняння використовувалися зазначені вище основні джерела права європейського та українського екологічних законодавств.

Методика порівняння полягала у використанні набору з 18 предметно-функціональних ознак, т. зв. шкали ознак, якими характеризуються норми (або їх частини), що входять до нормативної структури правового механізму РСЗР. Предметно-функціональний аналіз правових норм РСЗР стосується трьох частин ланцюга поширення ЗР у водному об'єкті: 1) джерело ЗР (техногенна установка, її скид); 2) ділянка масиву води, безпосередньо прилегла до джерела ЗР до межі зони забруднення (ЗЗ) включно; 3) подальша ділянка масиву води від зовнішньої межі ЗЗ (до точки наглядового або функціонального моніторингу).

Результати порівняння наведено у стовпчику 4 таблиці. Слід також зазначити, що за ст. 12 Господарського кодексу України до основних засобів регулювального впливу держави на діяльність суб'єктів господарювання належать такі правові інструменти як нормативи та ліміти. Визначення шкали ознак, яке теоретично ґрунтується на методології загальної теорії управління, міститься у стовпчику 1 таблиці. У стовпчиках 2 і 3 таблиці наводяться відповідні норми (їх частини) директив ЄС та українських законів. Ступінь відповідності та головні розбіжності інститутів РСЗР оцінюються за п'ятьма

Предметно-функціональна спрямованість еколого-правових норм (їх частин)	Директива ЄС. Стаття, частина. Норма (частина)	Джерело у законах України. Стаття, частина, норма	Оцінка відповідності
1	2	3	4
Напрямок законодавства водного сектору	ВРД. Ст. 1.	ВКУ. Ст. 2, ч. 1.	Відповідає
Вид суспільних відносин	ВРД1. Ст. 2(38), (b).	ВКУ. Ст. 1: водокористування.	Не суперечить
	ВРД1. Ст. 2(39).	ВКУ. Ст. 48, ч. 1.	
Екологічний об'єкт регулювання	ВРД1. Ст. 2(10)(8)(9).	ВКУ. Ст. 1: масив поверхневих вод; штучний масив поверхневих вод; істотно змінений масив поверхневих вод.	Не суперечить
Екологічний предмет регулювання	ВРД1. Ст. 2(31).	ВКУ. Ст. 1: забруднююча речовина.	Не відповідає.
	ВРД1. Ст. 2(33).	ВКУ. Ст. 1: забруднення вод.	Не відповідає.
Різновиди (підвиди) предметів регулювання	ВРД. Ст. 2(29).	-	Не відповідає.
	ВРД1. Ст. 2(30).		
	ВРД1. Додаток V, п. 1.1.		
Мета регулювання (екологічна)	ВРД. Ст. 4 (1)(a): (i); (iii).	ЗУПОНПС. Ст. 31.	Не врегульовано законодавством ЄС.
		ВКУ. Ст. 33.	Не суперечить.
		ВКУ. Ст. 38, ч. 1.	Не відповідає.
Мета регулювання (економічна)	ВРД. Преамб. (38).	ЗУПОНПС. Ст. 41, п. в).	Не відповідає.
	ВРД. Ст. 5.		
	ВРД. Ст. 9 (1).		
Спосіб досягнення мети регулювання	ВРД. Преамб. (45).	ВКУ. Ст. 38, ч. 1.	Не відповідає.
	ВРД. Ст. 1(с).		
	ВРД. Ст. 4(1).		
	ВРД. Ст. 11(3).		
Характеристика мети (екологічної) та цілей регулювання	ВРД. Преамб. (33).	ВКУ. Ст. 1. Екологічний стан масиву поверхневих вод.	Не суперечить.
	ВРД. Ст. 2(17).	ВКУ. Ст. 1. Хімічний стан масиву поверхневих вод.	Не відповідає.
	ВРД. Ст. 2(21).	ВКУ. Ст. 21 ¹ , ч. 3.	Не відповідає.

Закінчення таблиці

1	2	3	4
Компоненти характеристики мети регулювання	ВРД1. Ст. 2(22).	ВКУ. Ст. 21 ¹ , ч. 1.	Відповідає.
	ВРД1. Ст. 2(24).	ВКУ. Ст. 21 ¹ , ч. 2.	Не суперечить.
	ВРД1. Ст. 2(23).	ВКУ. Ст. 21 ¹ , ч. 3.	Відповідає.
Оцінка стану об'єкта регулювання	ВРД1. Ст. 2(22). ВРД1. Ст. 2(24). ВРД1. Ст. 2(23).	ВКУ. Ст. 21 ¹ , ч. 1.	Не суперечить.
		ВКУ. Ст. 21 ¹ , ч. 2.	Не суперечить.
		ВКУ. Ст. 21 ¹ , ч. 3.	Не суперечить.
		ВКУ. Ст. 37, ч. 1.	Не відповідає.
Види цілей регулювання	ВРД1. Преамб. (40), (42). ВРД. Ст. 2(35).	ЗУПОНПС. Ст. 31.	Не суперечить.
		ВКУ. Ст. 33.	Не відповідає.
		ВКУ. Ст. 36, ч. 1.	Не відповідає.
		ВКУ. Ст. 38, ч. 1.	Не відповідає.
Нормативний регулятор лімітаційного впливу	ВРД1. Преамб. (40). ВРД1. Ст. 2(40).	ЗУПОНПС. Ст. 33, ч. 1.	Не суперечить.
		ЗУПОНПС. Ст. 44.	Не суперечить.
		ВКУ. Ст. 1: гранично допустимий скид (ГДС) речовини.	Не суперечить.
Спосіб регулювання	ВРД1. Ст. 2(36). ВРД1. Ст. 10.	–	Не відповідає.
Інженерні засоби регулювання	ДПВ. Ст. 3(10).	ВКУ. Ст. 39, ч. 1.	Не відповідає.
		ВКУ. Ст. 40, ч. 1.	Не відповідає.
		ВКУ. Ст. 72, ч. 1. Ст. 73, ч. 1. Ст. 74, ч. 1.	Частково враховує.
Еколого-правовий зміст регулювання	ВРД1. Ст. 2(41). («Контроль» у перекладі ВРД слід розуміти у сенсі «регулювання» за перекладом ВРД1).	–	Не відповідає.
Використання для регулювання частини водного об'єкта	ВРД1. Ст. 2(40), ч. 2. ДСЯД. Ст. 4 (Переклад авторів).	–	Не відповідає.
Екологічні властивості водного об'єкта, який використовується для регулювання	ДНРВ. Ст. 5, 1(а).	–	Не відповідає.

Таблиця – Відповідність предметно-функціональної спрямованості норм (їх частин) європейського та українського еколого-правових підінститутів РСЗР з точкових джерел у поверхневій воді значеннями: «відповідає повністю», «відповідає частково», «не суперечить», «не відповідає», «не врегульовано законодавством ЄС».

Аналіз одержаного розподілу оцінок порівняння свідчить про таке. З 35 отриманих оцінок відповідності (розбіжності), наведених у стовпчику 4 таблиці, значення «не відповідає» мають 18 (51 %), а значення «не суперечить» – 12 (34 %). Крім того, український підінститут РСЗР відрізняється деякими особливостями, відсутніми у відповідному європейському підінституті.

Європейське еколого-правове нормативне РСЗР за системною побудовою та за змістом базових елементів регулювального впливу принципово відрізняється від українського, є більш ґрунтовним та детально розробленим. Головний нормативний вплив європейських вимог спрямовано на найкращі доступні технології (техніки) для джерел скидання всіх ЗР, а додатковий – на створення у приймальному масиві води ЗЗ і використання їх властивостей (згаданої вище АС) для зменшення вмісту певних пріоритетних ЗР. В українському законодавстві на відміну від європейського традиційним головним інструментом лімітаційного впливу на техногенні джерела ЗР протягом багатьох років залишається ЗЗ.

З результатів, наведених у таблиці, випливає, що невідповідність регулятивних норм підінститутів РСЗР визначається стосовно найбільш важливих ознак правового регулювання.

Окремо слід зазначити, що аналіз таблиці дозволяє констатувати такі недоліки українського РСЗР:

- відсутність поділу ЗР зі ступенем їх екологічної небезпеки;
- відсутність подібного європейському законодавчого критерію «стандарт якості доквілля» для екологічного обмеження поширення ЗЗ;
- законодавчу некоректність екологічної мети регулювання у вигляді поняття «екологічного нормативу якості води» і відсутність законодавчого визначення такого нормативу.

Перше порівняльне дослідження [8], яке виконувалося на початку запровадження в Україні інституту ІУВРБП, не брало до уваги інших крім ВРД релевантних РСЗР джерел водного (та загального екологічного) законодавства ЄС: ДСЯД, ДПВ, ДНРВ. Слід зазначити, що на відміну від України, у розвинених країнах світу всі принципи РСЗР, на яких ґрунтуються регулятивні норми та їх понятійно-категоріальний апарат, розглядаються на рівні політики щодо якості води та обговорюються у колах галузевих правників.

Виконане порівняння дозволяє більш точно та чітко сформулювати кінцеву правову проблему, на розв'язання якої спрямовано порівняння відмінностей підінститутів РСЗР: *створення у водному законодавстві України в умовах практичної реалізації комплексного (інтегрованого) управління водними ресурсами в межах району річкового басейну (тобто за басейновим принципом управління) ефективних і максимально наближених до європейських вимог еколого-правових важелів впливу на антропогенні (техногенні) джерела надходження ЗР шляхом лімітаційного регулювання їх скидів у поверхневі води.*

Висновки. Українська діяльність зі скидання ЗР у воду регулюється застарілими та суперечливими правовідносинами. Сучасне екологічне законодавство ЄС пропонує перевірені засоби розв'язання зазначеної проблеми, які належать підінституту РСЗР. Запропонована методика та виконаний у статті порівняльний аналіз підінститутів РСЗР законодавств ЄС та України свідчить про значну невідповідність їх принципів засад, цільові розбіжності, відмінності головних правових дефініцій та регулятивних норм. Для забезпечення адаптації водного законодавства України до екологічного законодавства ЄС, дієвості й достатньої ефективності охорони якості вод в умовах ІУВРБП необхідно структурувати та деталізувати вимоги в абз. 7 ч. 2 ст. 13² ВКУ (та у відповідних ПНПА) щодо «огляду виконання програм або заходів» ПУРБ відповідно до Додатка VII ВРД, включаючи перелік заходів щодо встановлення повного ланцюга еколого-правового впливу РСЗР.

Список використаних джерел:

1. Основні засади (стратегія) державної екологічної політики України на період до 2030 року (затв. Законом України від 28 лютого 2019 року № 2697-VIII). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19#Text> . (дата звернення 07.07.2022).
2. Уберман В. І., Васьковець Л. А. Адаптація українського правового регулювання скидання забруднювальних речовин до екологічного законодавства ЄС. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* № 71 (2022). (друкується).
3. Порядок розроблення плану управління річковим басейном (затв. постановою Кабінету Міністрів України від 18 травня 2017 р. № 336) <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/336-2017-%D0%BF#n8> .
4. Директива 2000/60/ЄС про встановлення рамок діяльності Співтовариства в галузі водної політики. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_962#Text . (дата звернення 07.07.2022).
5. Водний кодекс України. *Відомості ВР України.* № 24. 1995. Ст. 189.
6. Концепція реалізації державної політики у сфері промислового забруднення (схв. розпорядженням Кабінету Міністрів України від 22 травня 2019 р. № 402-р). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/402-2019-%D1%80#Text> . (дата звернення 07.07.2022).
7. Правове регулювання відносин у сфері доквілля в Європейському союзі та в Україні / За заг. ред. В. Г. Дідика. К., 2007. 579 с.
8. Overview of the Status of Harmonizing the Ukrainian Legislation with the EU Requirements and the Baseline Plan for Harmonization of Ukraine's legislation with the EU laws. Ukraine, 2011. Table of Concordance. URL: <https://mepr.gov.ua/files/docs/2000%2060%20%D0%84%D0%A1.pdf> . (дата звернення 07.07.2022).
9. Уберман В. І., Васьковець Л. А.. Проблеми імплементації базових європейських екологічних понять. *Юридичний вісник.* 2020. № 1. Р. 237 – 245. DOI <https://doi.org/10.32837/yuv.v0i1.1617> . (дата звернення 07.07.2022).
10. Васьковець Л. А., Уберман В. І. Еколого-правові принципи та тенденції українського регулювання скидання забруднювальних речовин. *Екологічне право.* Вип. 1–4. 2021. С. 18–24. DOI <https://doi.org/10.37687/2413-7189.2021.1-4.3> . (дата звернення 07.07.2022).